

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mxxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

McHenry

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЈЕДА МИЛАНА РЕШЕТАРА „НАЈСТАРИЈИ ДУБРОВАЧКИ ГОВОР“, САЖЕТИ ИСКАЗ ЊЕГОВОГ БОГАТОГ НАУЧНОГ ОПУСА

1. Приступна академска бесједа Милана Решетара, представљена 7. 3. 1941. године (примљена на скупу Академије филозофских наука 31. 10. 1938. године), руком писана, чува се у Архиву САНУ (бр. 14456). Објављена је деценију касније, 1951. године, у Гласу САНУ. Оно што је занимљиво јесте да се рукопис од објављеног чланка разликује у једном битном „деталу“, о чему ће бити ријечи при крају рада. Академска бесједа, насловљена као *Најстарији дубровачки њовор*, представља сублимацију богатог и дубоко утемељеног научног опуса, који је Решетар посветио језику и говору Дубровника. У овој бесједи Решетар износи „главне резултате“ својих радова намијењених питању о најстаријем говору Дубровника, јер се, како истиче, осим њега, „није нико други специјално бавио овим питањем“.¹ Милан Решетар је, како је више пута истицано, најбољи познавалац дубровачких језичких прилика и њихов најозбиљнији проучавалац. Зато су његова истраживања и резултати до којих је дошао и до данас остали ненадмашни и непревазиђени, најбоље што је филологија у тој области успјела да да.

У приступној академској бесједи Решетар је, на основу својих исцрпних и опширних ранијих истраживања, представио особине језика најстаријих писаних споменика Дубровника и околине и, на основу тога, дошао до закључка о језику и говору најстаријег словенског слоја становништва које је веома рано почело да се насељава у до тада романски Дубровник, потискујући старији романски језички слој, да би га у XV вијеку и потпуно замијенио. Решетар на почетку бесједе наглашава да се „неће бавити тим мртвим (тј. романским, далматским, Ј. С.) језиком“.² Како налазимо код Решетара, далматски говор се још добро држао до средине XV вијека у јавном животу (у градским вијећима и уредима), „али га је у приватном животу (у кући и изван ње) био замијенио већ ’наш језик’“, који се „почео увлачити чак у сједнице врховне власти – Сената“.³ Сенат је, стога, 1472. године „одлучио да се у свим градским вијећима смије говорити само ’или нашим старим дубровачким језиком’ или талијански а не смије ’славенски’, – а то у доба

када су били весело пропјевали први пјесници на народном језику!“. Међутим, живи језички процеси, као резултат насељавања словенског живља у Дубровник нијесу се могли зауставити, тако да је романски језик замјењивао словенски: „већ 20 година касније тај проскрибовани ’славенски’ језик био је у официјелним списима зван ’наш језик’, а у првим годинама XVI. вијека, када су већ изумрли стари сенатори од г. 1472 и њихови вршњаци, само се је спомињало да се некад у јавном животу говорило ’старим дубровачким језиком’, али га говорио није више нико, иако га је можда памтио који стари властелин“.⁴

Који је то језик словенски замјењивао романски, откуд он, које су његове језичке особености, дијалекатске црте, које су одлике писаног језика, какав је дубровачки говор, које су језичке црте присутне у споменичкој грађи, који је језички тип у њиховој основи, и на који начин су одређене језичке црте ушле у језик споменика, одговара Решетар узимајући у обзир све оно што је релевантно и што може бити показатељ дубровачких језичких прилика. Решетар ће исцрпним и прецизним истраживањима старе словенске споменичке грађе, која је настала у Дубровнику (и у вези са Дубровником), те документима која (посредно и непосредно) говоре о језику и писму Дубровника, доћи до непобитних закључака у вези са најстаријим словенским говором у Дубровнику. Његова истраживања се могу посматрати у три правца, унеколико раздвојена и другачија, али сводљива на једну раван: језик поезије, језик прозе и говор Дубровника.

2. Поведени (тј. подстакнути) језичким особинама најстаријих дубровачких пјесника из XV вијека (Шишка Менчетића, Џора Држића, Мавра Ветрановића) у чијој поезији су преовладавали чакавски елементи (и истовремено икавски) неки су научници (Кукуљевић, Јагић), будући да

¹ Милан Решетар, *Најстарији дубровачки њовор*, Глас САН ССН, Одељење литературе и језика, нова серија 1, Београд 1951, 36.

² *Истио*, 2.

³ *Истио*.

⁴ *Истио*.

су се са језиком ових пјесника рано упознали, у њиховом језику покушали да виде говор Дубровника. Од ових првих пјесника језиком се сасвим разликовао језик Ивана Гундулића, што је шире постало познато након што је Матица илирска 1844. године у цјелини издала *Османа*.⁵ Без обзира на одређен број „необичних, то јест старинских облика и ријечи“, каже Решетар, „ипак је сваки у Гундулићеву језику видио штокавско-јекавски говор“.⁶ Иако се томе противио Гундулићев језик, неки од научника су, поведени појединим језичким чакавским одликама најстаријих пјесника, остали при мишљењу да најстарији говор и језик словенског Дубровника треба тражити у језику првих пјесника. Идући за тим схватањем, покушали су све што је од старијих споменика писано штокавско-јекавски да прогласе, на неки начин, недубровачким, односно да докажу да ти штокавско-јекавски споменици нијесу репрезент и показатељ право дубровачког говора. Судећи, дакле, на основу одређених чакавизама код пјесника изводили су закључке о најстаријем дубровачком говору и тражили га у чакавштини. За то, како констатује Решетар, Јагић (као главни заступник овог мишљења) није имао, а ни налазио никаквих доказа. Али, од њега није лако одступао.

Милан Решетар, више него аргументовано и ауторитативно (кроз анализу и проучавање бројних споменика), одбацује мишљење о чакавском Дубровнику. Преко језичких особина прозе и оригиналних дубровачких споменика, он показује да је Дубровник увијек (откад је постао словенски, и по етносу, и по језику) био штокавско-јекавски (односно херцеговачко-јекавски), а никад чакавско-икавски. Осим тога, и у језику млађих пјесника, и прије Гундулића, а нарочито код њега, већ имамо штокавско-јекавске црте, док чакавске особине код старијих пјесника нијесу одраз говора, нијесу у складу са говором Дубровника, него су посљедица подражавања и имитирања далматинских пјесника, који су писали чакавски. Дакле, сва остварења су, изузев већине пјесничких (која су, према Решетару, имитација чакавско-икавског далматинског), писана штокавско-јекавским, чак су и пјесници у остварењима изван поезије писали штокавско-јекавским.

Расправа о језику и говору Дубровника нарочито се развила након што су узета у разматрање два „новооткривена“ ћирилска штокавско-јекавска прозна споменика (ћирилски *Дубровачки зборник* и *Лајицишки лекционар*), којима су се, како каже Решетар, с почетка, бавили Јагић, Лескин, Маретић. Било је очигледно да се ови споменици језиком разликују од оног који се јавља код најстаријих пјесника. Говорећи 1868. године

о *Зборнику*, те признајући да знатно одступа „у неким карактеристичним стварима од језика најстаријих дубровачких пјесника“, а „у то доба само се је знало (тј. мислило, Ј. С.) да се у Дубровнику ћирилица употребљавала једино у дописивању дубровачке владе са сусједном господом“,⁷ Јагић се, желећи да остане при свом мишљењу да је најстарији говор Дубровника чакавски, није могао одлучити да призна да је *Зборник* писао Дубровчанин, без обзира на то што, како каже Решетар, „на посљедњој страни (у поговору) стоји написано: ’У Дубровнику би исписано овај либро’, и премда се на листу 89^б жели свака срећа ’овомуј нашему граду Дубровнику’. За то своје мишљење Јагић није иначе наводио никаквих разлога ни доказа“.⁸ Јагић је, дакле, све што не би ишло у прилог већ створеном мишљењу о језику Дубровника, пренебрегавао и покушавао оправдати неким другим разлозима.

Уз *Зборник* је ишао и *Лајицишки лекционар*, дубровачки споменик такође писан ћирилицом, који је Лескин 1881. године изнио у јавност. За њега је Лескин исказао мишљење да га је писао Дубровчанин, „иако је језиком ближи *Зборнику* од г. 1520 неголи обојици најстаријих пјесника“.⁹

⁵ „Ствар се је промијенила кад су се почеле износити на свијет пјесме неких пјесника старијих од Гундулића, и то најприје у *Славјанској анџолоџији* Меда Пуцића (Беч 1844), пак у загребачким издањима: *Пјесни разлике* Динка Рањине (г. 1850), *Дјела* Динка Златарића (г. 1852–53), *Хекуба* и *Посвећилиштије* Аврамово Мавра Ветрановића (г. 1853), нарочито пак откад је Кукуљевић у *Невену* за г. 1855 почео издавати своје *Пјеснике хрвајске* XV. и XVI. вијека. Није наима било могуће да се не запази да се језик тих пјесника доста разликује од језика Гундулићева *Османа*, па је то као први констатовао сам Кукуљевић у краткој биографији Шишка Менчетића (г. 1454–1527) пред његовим изабраним пјесмама: ’Писао је чистим нарјечјем чакавским, као сви његови савременици у Дубровнику и по Далмацији, али касније преписиваоци његових пјесама метнуше намјесто ријечи *ча* ријеч *шишо*, оставивши опет у њеких пјесама исти *ча* а посвуда све остале форме чакавског нарјечја’, па то укратко понавља за Цору Држића (г. 1461–1501)“ (*Исџо*, 4). Слично виђење Кукуљевић је изнио и у вези са Мавром Ветрановићем. Решетар констатује: „Премда у језичким питањима Кукуљевић није никакав ауторитет, ја сам навео ово његово мишљење о језику дубровачких пјесника XV. и XVI. вијека, јер се је од њега покренуло питање о најстаријем говору Дубровника, а иначе би било сасвим излишно доказивати да ти пјесници н и ј е с у писали ч и с т и м ч а к а в с к и м нарјечјем и да н и ј е с у тек познији преписивачи њихово чисто чакавско нарјечје м и ј е ш а л и са својим штокавским [...]. Касније и Кукуљевић коригује своје ставове: ’видимо из језика умјетнијех пјесама да су стари Дубровчани (у)вијек слиједили језик пјесника далматинских, дочим су новији пјесници далматински опет слиједили Дубровчане’, тј. да су ’имитирали далматинске пјеснике“ (*Исџо*).

⁶ *Исџо*, 3–4.

⁷ *Исџо*, 5.

⁸ *Исџо*.

⁹ *Исџо*, 5–6.

И Маретић је, утврдивши да је *Лекционар* препи-сан са старијег Бернардинова, уочио да су „гдје-који облици и гласови са чакавског (Бернарди-нова) говора окренути на Дубровачки“. Тиме је и Маретић „пристао уз Лескиново мишљење да је *Лајцишки лекционар* дубровачки споменик“.¹⁰

Неподударност између одређених црта у јези-ку пјесника и ових споменика довела је до опреч-них мишљења. Како примјећује Решетар, „три (су) одлична слависта била противног мишљења у питању који споменик може бити дубровачки а који не може. Јагићу *Зборник* то није могао да буде, а Лескину и Маретићу *Лекционар* јест могао, премда се оба ова споменика међу собом у језичком погледу углавном добро слажу а под-једнако разликују од првих пјесника. При томе, радило се о питању може ли се признати да су писани дубровачким говором споменици готово чисто штокавски, какви су ћирилски *Зборник* и ћирилски *Лекционар*, кад у језику најстаријих пјесника има неколико видних особина у којима се ови пјесници слажу с чакавским далматин-ским споменицима а отступају од те дубровачке ћирилске прозе“.¹¹

Према Решетару, питање које је било филоло-шко на тај начин скренуло је на политичко поље, јер се према старој теорији Вука и Миклошича да су чакавци Хрвати, а штокавци Срби, прето-чило у питање јесу ли стари Дубровчани били Срби (ако су штокавци), односно Хрвати (ако су чакавци). Решетар, испитујући језичке одлике најстаријих дубровачких пјесника, такође долази до закључка да се ни њихов говор не разликује од језика прозе, тј. да су и једни и други говори-ли дубровачким штокавско-јекавским, само што су ови пјесници подражавајући језик дал-матинских пјесника у своје пјесништво унијели одређен број чакавских одлика (оне се, мање-ви-ше, понављају као манир), које Решетар назива „пјесничким чакавизмима“. Решетар подсјећа да се он нашао у тој расправи, с обзиром да је први правио разлику између језика поезије и прозе, те је, након опсежних истраживања изашао са закључком да су стара писма Дубровачке репу-блике и најстарије ствари састављене прозом у Дубровнику у средње доба наше књижевности писане чисто штокавски, да и најстарији пјесници пишу такође штокавски, „осим некијех чакавски-јех особина, којим су хтјели да разликују свој пјеснички говор од говора простог пука“.¹² Те појединачне чакавске особине узели су из чакав-ских књига, „па сам“, каже Решетар, „стога тврдио да Дубровчани нијесу никад били чакавци, јер је српски језик дошао у негда романски град из ста-рог Захумља и старе Травуније, гдје се је увијек

само штокавски говорило“.¹³ Иако је, како стоји у приступној бесједи, то рекао прије 50 година, све више се је увјеравао у исправност таквог ми-шљења, с обзиром на то да је сваким новим истраживањем и сваком новом студијом потврђивао те своје раније налазе и још их више утемељавао.

Решетаров основни закључак, што се тиче језика поезије, јесте да су и пјесници XVI вијека прихватили пјеснички манир двојице пјесника XV вијека, Менчетића и Држића (који су се повели за чакавцем Марулићем, као добрим примјером). За Менчетића и Држића Решетар је такође показао да не пишу чакавски него штокавски, а да њихов пјеснички језик има само одређених „примјеса“ које су преузели од далматинских чакаваца: при-је свега, ријетко *ча* и „врло често *зач*“ (наспрам штокавских *шио* и *зашо*), потом преовлађујући икавски изговор, чување *л* на крају слога (типа *рекал*, *чинил*), облик *взешти* (умјесто *узешти*), и, ријетко, предлог *ва* (мјесто *у*), као и „врло обичне сажете облике“ *ма* и *шве* (умјесто *моја*, *швоје* и сл.).¹⁴ Осим тога, икавски облици и *л* на крају сло-га, каже Решетар, не могу се узети као искључиво чакавски. Међутим, чак ни ових пјесничких чака-визама, како ће показати Решетар, у споменицима који су писани прозом у Дубровнику уопште нема, што јасно показује како се у Дубровнику говорило од када Дубровник постаје словенски град.

3. Говор Дубровника, према Решетару, треба тражити не у поезији него у п р о з и, мада се ни поетска остварења, ако се узме у обзир да чакав-ске црте, појединачне и устаљене, представљају само подражавање пјесницима, не противе што-кавском говору Дубровника. Напротив! Споме-ничку грађу посматрао је и представио с обзиром на неколико типова: 1) оригинални споменици, 2) оно што је директно преведено са туђег јези-ка на дубровачки говор, 3) споменици што су са чакавских, ријетко црквенословенских матица, приређени и прилагођени дубровачком говору. Грађу је посматрао и с обзиром на поријекло и наслеђе писара: неки су писари (а њих је било далеко највише) рођени Дубровчани, некима је један од родитеља био странац, док су поједини били са стране. Споменици су посматрани и с обзиром на то да ли су у питању писма упућена за српске земље, или писма које су Дубровчани упућивали Дубровчанима, турском двору и сл. Све је то могло бити значајан показатељ и свједок

¹⁰ *Исџо*, 6.

¹¹ *Исџо*.

¹² *Исџо*.

¹³ *Исџо*.

¹⁴ *Исџо*, 7.

језичких прилика. Посматрајући језик ових различитих врста споменичке грађе, у случају када су споменици писани „словенски“, Решетар показује да се у Дубровнику и говорило (а и писало) херцеговачко-јекавски, а да је све остало ствар подражавања, тренутка и моде. Осим тога, показао је да су и пјесници, како смо претходно видјели (тј. пјесници који су „пјевали“ претежно на чакавско-икавском), у уводима, предговорима, и осталим прозним дјеловима (па чак и уз пјесничке чакавске текстове) такође користили оно што им је било у говору, тј. херцеговачко-јекавски, напоредо са, оним што Решетар назива, „пјесничким чакавизмима“.

О херцеговачко-штокавско-јекавском свједочи и то што су дубровачка влада и поједини Дубровчани у писмима и списима који су били намијењени за сами Дубровник, писали такође штокавски, а не чакавски. У складу са тим Решетар закључује: „Ако дакле н. пр. чакавског *зач* нема ни један једини пут у неколико стотина дубровачких оригинала и пријеписа што су писани за 300 година, то је сигуран знак, да га није ни један Дубровчанин говорио, па се не може никако вјеровати да су га толики дубровачки писари и преписивачи за тако дуго вријеме савјесно сакривали и да се није ни једном од њих ни један пут измакло то чакавско *зач* што су га тобоже говорили а Менчетић и Држић чак тако често писали!“¹⁵

3.1. Решетар се, као прво, осврће на споменике који нијесу књижевни, тј. *ћ и р и л с к е п о в е л ь е* што су писане или преписиване у Дубровнику, а за њихов језик, као важно, узето је у обзир да ли су то: а) оригиналне повеље и писма, или б) дубровачки преписи. И једно и друго показатељ је, на свој начин, дубровачког говора јер су и у преписима дубровачки писари многе језичке особине које нијесу биле дубровачке из оригинала „што хотимице а што нехоте“ „окретали на дубровачки“.¹⁶ Поређење оригинала и преписа давало је значајне податке о језику писара и подручја којем је припадао. Анализирајући језик повеља XIII–XV вијека (полазећи од становишта да су писари Дубровчани, ако се не докаже да нијесу), показује се да углавном сви писари пишу штокавски „зато што се је тако говорило у Дубровнику а не из обзира на сусједне штокавце којима су Дубровчани писали“ (како су неки од истраживача покушали да представе).¹⁷ Најоригиналнија језичка споменичка грађа, повеље и писма, без обзира да ли су намијењени српским земљама, Турцима, Дубровчанима, показују да се у Дубровнику од најстаријих времена говорило херцеговачки и јекавски: „Тек од почетка XIII. вијека почињу се јављати наши језички споменици

који су писани у Дубровнику [...] то су понајвише официјални списи (повеље) о односима Дубровника са сусједном српском господом што су редовно писани и састављани у дубровачкој државној канцеларији, али их има и велики број што су састављани изван Дубровника а у њему су само преписани“. Међу најстарије споменике сачуване у Дубровнику помињу се споменици с краја 12. почетка 13. вијека¹⁸, а потом се све „јаче јављају дубровачка српска писма са српским владарима, господом а и приватним лицима – све до пропасти српских независних држава у другој половини XV. вијека. Али већ за 100 година раније Дубровник се почео дописивати на нашем језику са својим новим сусједом – са Турцима: његово је најстарије писмо једном турском кадији од г. 1396, [...] Али већ су за Бајазита II. (г. 1481–1512) почеле долазити у Дубровник царске заповиједи и на турском језику са српским пријеводом, а после Сулејмана II. чини се да је са свим престала српска кореспонденција с турским царевима (истицања наша) – бар се није ништа сачувало“.¹⁹

Оригинали повеља, каже Решетар, „дају највеће јамство да су писани чистим дубров. дијалектом“,²⁰ а најсигурније свједочанство пружају оне које су писане од српских канцелара „за које је сигурно или бар врло вјероватно, да су били дубров. грађани, а то су у првом реду Никша и Паскоје Примојевић, па Џиве Пармезан, Нико Бијелић и Руско“.²¹ Као нарочито важне, Решетар истиче Руска и Никшу, као прво, због тога што су написали велики број повеља те се на основу њих може створити јасна слика о њиховом језику, а, као друго, што се животом и радом поклапају са временом када су живјели и пјевали најстарији дубровачки пјесници Ш. Менчетић и Џ. Држић.²²

¹⁵ *Исџо*, 8.

¹⁶ *Исџо*.

¹⁷ *Исџо*.

¹⁸ „Тако је наш уопће најстарији језички споменик, познати уговор од г. 1189 међу босанским баном Кулином и Дубровником, у исто доба и најстарији дубровачки споменик, који нам је сачуван у пријепису из почетка XIII. вијека. Први је наш дубровачки акт уговор Дубровника с краљем Владиславом од г. 1234–35, али он нам је ваљда сачуван само у (дубровачком) пријепису, тако да ће најстарији оригинални дубровачки акт бити писмо, опет краљу Владиславу, од г. 1238–40“ (*Исџо*, 3).

¹⁹ *Исџо*.

²⁰ Милан Решетар, *Најстарија дубровачка њроза*, Посебна издања САН СХСЦ, Одељење литературе и језика 4, Београд 1952, 3.

²¹ *Исџо*, 4.

²² *Исџо*.

3.2. Неки од филолога, остајући при томе да најстарији језички слој у Дубровнику треба тражити у чакавштину, пошли су од становишта да штокавски и јекавски није писала дубровачка властела, што је, према њима, био доказ да најстарији дубровачки говор није штокавски. Уз то, тврдили су (Јагић, нпр.) да су пјесници били дубровачка властела, те су они показатељ најстаријег дубровачког говора. И једно и друго, Решетар је, без већих потешкоћа, оспорио. Показао је да је међу пјесницима властела био само Менчетић и, касније, Динко Рањина.²³ Насупрот томе, немали број оних који нијесу били пјесници (и писали су штокавски и јекавски) били су властела. Како показује Решетар, засигурно су двојица писара (који се помињу у првој половини XVI вијека) били дубровачка властела, из чега закључује да су неки писари из прве половине XIII вијека били такође дубровачка властела, и то Романи који „су још српски слабо знали“, јер је код њих језик „врло погрешан“. Циву Пармезану (1348–1363) и Руску Христофановићу (1392–1430) отац је био „Талијанац“ па се „узима“ да су српски научили од мајке Дубровкиње, а Никша Звијездић, Русков наследник, био је „прави дубровачки грађанин и далеки рођак пјесника Џоре Држића“.²⁴ О Никшину говору (штокавско-јекавском), према Решетаровим истраживањима, говоре, осим оригиналних, и преписи повеља, које показују да је Никша Звијездић „мијењао облике и ријечи оригинала, и то да је увијек своје пријеписе у језичком погледу приближавао својим оригиналним повељама и својему штокавском говору, а није никада уносио у своје пријеписе какве чакавизме, па ни од оних пјесничких што су послје његове смрти писали, а тобоже и говорили, први пјесници“.²⁵

Јиричек говори и о трећем властелину, Нику Бијелићу, који се 1312. и 1319. године помиње као државни српски писар, „тако прозван по матери Бијели“, који је био полубрат Пармезанов. Уз то, ни Јиричек ни Решетар не споре да је било неколико писара, српских канцелара, који нијесу били Дубровчани, међу којима и чакаваца, „али то не може оборити правило да су писари и преписивачи редовно били Дубровчани и писали дубровачким говором“, тј. штокавским јекавским.²⁶ Решетар је утврдио и то да је последњих 9 повеља Никшина зборника писао Паскоје Примојевић (1482–1527), „који је био из добре грађанске куће, па тако нам он може бити добар свједок како се је говорило у Дубровнику баш у Менчетићево доба“.²⁷ Од њега немамо ниједне оригиналне повеље „него само пријеписе неколико турских (српски написаних) фермана“, од којих

су два сачувана у оригиналу, те се по тим „Примојевићевим пријеписима јасно види да је он био тврд штокавац јекавац који у своје пријеписе није уносио никаквих чакавизама, па ни оних пјесничких његових вршњака Менчетића и Држића“.²⁸

Репрезентативан показатељ језика и писма Дубровника, према Решетару, јесу билешке, које је млада дубровачка властела у првој половини XV вијека у латински писаној књизи записивала „у доколице билежака српски (а не романски) и ћирилском (а не латиницом)“.²⁹ Како закључује Решетар, на основу и новијих и старијих издања повеља, у Дубровнику се „говорило штокавски и редовно јекавски“;³⁰ о томе свједоче, не само писма и повеље које су биле намијењене за околне земље, већ и писма која су Дубровчани писали за Дубровчане, потом језик писара који су били дубровачка властела, као и узредни записи (али увјерљиви свједоци), ћирилички и штокавски, младе дубровачке властеле у латински писаној књизи. Све су прилике, констатује Решетар, „да Јагићева хипотеза о аутохтоности неког, макар слабијег чакавизма у Дубровнику није нимало основана“.³¹

3.3. Као показатељи старог дубровачког говора, од нарочитог су значаја дубровачки прозни споменици: *Рањинин лекционар* (почет 1508. године), *Дубровачки ћирилски зборник* од 1520. године и ћирилски *Дубровачки лекционар*. Њима је Решетар посветио

²³ Решетар установљује да је властелин „био до средине XVI. вијека само Менчетић, на кога је Јагић ваљда највише и мислио, али остали нијесу били властела – ни Џоре Држић, Менчетићев у пјесништву друг а можда и претходник, ни Ветрановић и Чубрановић, ни Димитровић и Буресић, ни Наљешковић и Марин Држић а тек је г. 1563 ступио у коло дубровачких пјесника, као други властелин, Динко Рањина“ (Милан Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, 38).

²⁴ *Истѿо*, 9.

²⁵ „Једино у погледу икавских облика треба признати да их у Никшиним пријеписима има више неголи у његовим оригиналима, и то не само што Никша често задржава икавски облик који је нашао у својој матици, – а то не би много значило, него и зато – а то много више значи – што је гдјекоји јасни јекавски облик и гдјекоје слово *ѣ* замјенивао икавским обликом... Али [...] те необичне икавизме налазимо код Никше, који је иначе чист јекавац, само у неким његовим пријеписима повеља што су или претежно икавске или бар мјешовито икавско-јекавске, па се не може вјеровати да је Никша говорио јекавски кад је писао своје оригиналне повеље а да је говорио јекавско-икавски кад је преписивао туђе“ (*Истѿо*, 16–17).

²⁶ *Истѿо*, 9.

²⁷ *Истѿо*, 14.

²⁸ *Истѿо*, 15.

²⁹ *Истѿо*, 11–12.

³⁰ *Истѿо*, 14.

³¹ *Истѿо*, 38.

посебну пажњу.³² У сва три ова споменика проналази неколико битних цјелина од којих свака, на посебан начин, говори о Дубровнику, његовом језику и говору. Наиме, у оквиру ова три споменика могу се, мање-више, издвојити три дијела, који представљају: 1) преписе са старије чакавско-икавске матице, 2) превод са латинског и италијанског језика, 3) препис са раније (старије) „дубровачке прераде“.

3.3.1. У сва три ова споменика (у *Рањинином лекционару*, у ћирилском *Дубровачком лекционару* и у *Дубровачком ћирилском зборнику*) налазе се дјелови који представљају преписе са чакавско-икавске матице. С обзиром на однос према чакавској матици ова три споменика иду у истом правцу, тј. чакавско-икавске особине се (негдје више, негдје мање) замјењују штокавско-јекавски, што довољно јасно и сликовито говори о језику и говору писаца ових споменика, а, преко њих, и о језику и говору Дубровника. У *Рањинином лекционару* (у дијелу који је Решетар означио као *P.²*, и за који каже да је постао негдје после 1495. године), и у ћирилском *Дубровачком лекционару* (који се чува у Доминиканској библиотеци у Дубровнику, и који, према Решетару, представља препис првог издања *Бернардиновог лекционара*, од г. 1495, чији је препис извршио „главни писар *А Зборника*, од г. 1520, и то по свој прилици прије г. 1520, а ближе години 1495“),³³ чакавске се особине замјењују штокавским, и „никада се пак не умеће никакав пјеснички чакавизам, ако га нема у матици“.³⁴ Из тога се јасно да закључити да преписивач у свом говору нема чакавизама. *Дубровачки* ћирилски лекционар иде, према Решетаровим закључцима, за дијелом *Рањининог лекционара P.²*, и у „много већем опсегу“ потврђује у којем смјеру иду писареве промјене: „Излази да што год је мијењао, све иде за тим да се далматинске чакавско-икавске особине замјењују дубровачким штокавско-јекавским“.³⁵ У *Дубровачком ћирилском зборнику*, који је писао први и главни писар (*А*) у првоме од два дијела (које Решетар означава као *З^{1а}*), заступљени су разни чланци који представљају „редакцију чакавско-глагољских (а можда и неких црквено-ћирилских текстова“, уз то и код трећег писара (*Ц*) има чланака који су прераде и глагољских (*З³*). И код ових преписа писари редовно замјењују чакавско-икавске облике штокавским (иако им се, што је очекивано, поткрада „врло ријетко по који чакавски облик, као што им се, било посредно преко чакавске матице, или можда и непосредно, много чешће поткрада и по који црквени облик“.³⁶ Оно што је важно, а што свједочи о језику и говору писара (тима и Дубровника), то је да

обрнутих случајева уопште нема, а, што је, такође, веома важно јесте да „пјесничких чакавизама“ нема ни у једном од ова три дијела.

3.3.2. За језик и говор Дубровника значајни су и дјелови који су преписани са већ извршене „дубровачке редакције“. Ту спадају: један дио *Рањининог лекционара* и дјелови *Зборника* који нијесу преписани са чакавске матице. У дијелу *Лекционара*, који, према Решетару, представља „стару дубровачку редакцију *P.¹* (са око 380 лекција)“, у којем Рањина није био редактор, „нега је он само преписао са матице у којој је дубровачка редакција већ била проведена и која је могла бити и доста старија од њега, свакако бар из друге половине XV. вијека“;³⁷ Рањина „није задржао ни додао ни једног пјесничког чакавизма, осим што је, по свој прилици само задржао а није додао, подоста необичних икавских облика. Напротив врло је често у *P.¹* задржао два чакавизма за које се може рећи да их први пјесници никако немају – суфикс *-и* у *З* синг. и плур. презента и презент перфективних глагола у футурском значењу (у главним реченицама), али обоје је тако туђе штокавском говору да се ни најмање не може сумњати о томе да је Рањина у тим приликама вјерно задржавао што је у старијој дубровачкој редакцији било преовладало од чакавске матице“.³⁸ То су, углавном, чакавизми наслијени из црквеног језика и као такви устаљени у језику. И три писара у *Зборнику* се, према Решетаровим закључцима, с обзиром на језичке прилике, међу собом добро слажу, а добро се слажу и са повећама што су им временски најближе и с *Рањинином лекционаром*: „И *Зборникови* писари пишу дакле редовно штокавки и јекавски, а само

³² *Zadarski i Rañinin lekcionar*, priredio Milan Rešetar, Djela JAZU 13, Zagreb 1894; Milan Rešetar, *Rječnik i diktacija Rañinina Zbornika*, Rad JAZU, Filologičko-historički i filozofičko-juridički razredi 260 : 117 (1938), 1–56; Милан Решетар, *Дубровачки зборник од 1520*, Посебна издања СКА С, Филозофски и филолошки списи 24, Београд 1933; Милан Решетар, *Бернардиног лекционар и његови дубровачки преписи*, Посебна издања СКА ХСIX, Филозофски и филолошки списи 23, Београд 1933.

³³ *Исџо*, 21.

³⁴ *Исџо*, 29.

³⁵ „Упада пак у очи да је у овом ћирилском пријепису, ако и у Рањине *P.¹* и *P.²*, врло често задржан суфикс *-и* у презенту и перфективни презент у футурном значењу, по чему се види како се је то двоје било увријежило у читању библијских текстова у цркви. Али за нас није толико важно што је у овоме *Лекционару* остало од чакавске матице колико што у њу није ушло; а није у њу ушао ни један пут ни један пјеснички или који други чакавизам гдје би то могло да буде“ (*Исџо*, 21).

³⁶ *Исџо*, 20.

³⁷ *Исџо*, 17.

³⁸ *Исџо*, 18.

у чланцима што су прерађени са чакавске матице у *Z*^{1a} и *Z*³ поткрада им се врло ријетко по који чакавски облик³⁹. Дакле, дјелове који нијесу преписани са чакавске матице, одликује штокавски јекавски, нема пјесничких чакавизама, јављају се два чакавизма који су преко црквеног језика преовладали у старијој дубровачкој редакцији.

3.3.3. Најважније свједочанство о језику писара представљају дјелови ових трију споменика који су преведени са латинског или талијанског језика, дакле представљају директан превод на дубровачки говор. То су дио *Рањинина лекционара* (означен код Решетара као *P*³); дио *Зборника* (*Z*^{1b}); и одређене рубрике ћирилског *Дубровачког лекционара*. Дио у *Рањинином лекционару* „што је у Дубровнику преведен с латинског равно на дубровачки говор“⁴⁰ чини „око 50 лекција“; настао је послије дијела *P*², преписа са Бернардина. Овај дио „није под утицајем црквеног језика, као што су ћириличке повеле, а није ни дубровачка прерада једног далматинског текста“, те, према Решетару „једном ријечи *P*³ је најстарији примјер дубровачке прозе који је писан чисто дубровачким говором“⁴¹. У овом дијелу Рањина пише „чисто штокавски и јекавски, без икаквих пјесничких или других којих чакавизама и без и једног у Дубровнику необичног икавског облика“⁴². У ћирилском *Зборнику*, у другом дијелу, који обухвата „баш половицу цијелога *Зборника*“⁴³ заступљени су „чланци који су директно преведени с талијанскога језика на дубровачки говор“, те ни у њима „нема апсолутно никаквих чакавизама, ни црквенославенских облика“⁴⁴ као ни у *P*³, који такође представља „чисти дубровачки градски говор“, „ако се неће признати градски, а оно свакако сеоски“. У језику тога оригиналнога дијела *Зборника* „нема наиме ништа чим би се он битно разликовао од оригиналнога дијела *Лекционара*, док се оба та оригинална дубровачка дијела подједнако разликују од 'чкавско'-икавскога писања првих пјесника“⁴⁵. *Дубровачки лекционар* такође има неке важне рубрике, које су преведене директно са латинскога језика, а које су у првом издању *Бернардинова лекционара* остале на латинском: „Рубрике су преведене директно с латинског, по свој прилици од самог преписивача, на чисто штокавско-јекавски говор, без икаквих чакавизама и само с три необична икавска облика према неколико стотина јекавских [...]. И ове су рубрике дакле, доиста мален примјер најстарије чисто дубровачке прозе, који је отприлике из истих година из којих су оригинални дијелови *P*³ *Рањинина Лекционара* у *Z*^{1b} *Зборника* и с којима се оне врло добро слажу сложено одступајући од првих пјесника.

Тиме се пак сјајно потврђује да језичке промјене извршене у цијелој ћирилској *Лекционару* и у преписаном дијелу *P*². *Рањинина Лекционара* одговарају тачно правој дубровачкој говору око г. 1500“⁴⁶. Ова три дијела, из три различита споменика, најјасније илуструју тадашњи дубровачки говор: писани су штокавско-јекавски, у њима нема нити пјесничких чакавизама, нити необичних икавизама, нити црквених чакавизама, те представљају показатељ како се у Дубровнику тада говорило.

Језик Никше Рањина понајбоље показује како се у Дубровнику говорило. Рањина је, према Решетару, говорио онако како је писао у *P*³ (дакле у дијелу који је директно са латинског превео на дубровачки говор). Репрезент његовог говора јесте и дио *P*², у оном сегменту гдје је Бернардинов чакавски текст мијењао у штокавски, као и *P*¹, дио у коме чакавски *Лекционар* „окреће на дубровачки говор“, тј. сви ови дјелови говоре да је Рањина говорио дубровачким штокавским јекавским говором:⁴⁷ „Стога ја одлучно тврдим да је дубровачки властелин Никша Рањина био чист штокавац јекавац и да је он, млађи вршњак првих пјесника, најбољи свједок да се је у Дубровнику у другој половини XV. вијека говорило како је он говорио а не како су први пјесници писали“⁴⁸. У складу с тим Решетар закључује „да је Рањина одличан и одлучан свједок како се је у Дубровнику говорило у вријеме првих пјесника, јер иако се је он сам родио тек око г. 1495, или можда и нешто раније, његови су родитељи били баш вршњаци обојице првих пјесника, па није никако могуће да је међу Рањиним и његовим родитељима била у језику толика разлика колико је међу њим и пјесницима“⁴⁹. Уз то, Рањина је био дубровачки грађанин и властелин па се на основу његовог језика може судити и о говору грађана и властеле у Дубровнику („Јагић је збиља мислио да је Рањинин Лекционар преписан с ћирилице, дакле с матице која није била састављена за град Дубровник, или бар не за дубровачку властелу“)⁵⁰.

³⁹ *Истио*, 20.

⁴⁰ *Истио*, 17.

⁴¹ *Истио*, 18.

⁴² *Истио*.

⁴³ *Истио*, 20.

⁴⁴ *Истио*.

⁴⁵ *Истио*.

⁴⁶ *Истио*, 21–22.

⁴⁷ *Истио*, 18–19.

⁴⁸ *Истио*, 18–19.

⁴⁹ *Истио*, 8.

⁵⁰ *Истио*, 19.

За сва четири писара *Зборника*, Решетар закључује да су били Дубровчани: „Истина признајем да ће они прије бити из околице неголи из самога града, јер ми је тешко вјеровати да би се у граду ћирилицом писало опсежно књижевно дјело, премда би било лакше да се у граду нађу четири вјешта ћирилска писара да око њега сарађују“.⁵¹ Ипак, о употреби ћирилице кроз вјекове и у самом граду Дубровнику, од Дубровчана, има више доказа: „А још бар до XVI. вијека ћирилица се је употребљавала и у граду: у првој половини XV. вијека млада властела пишу свакојаке билешке, чак и неке стихове, ћирилицом; Дубровчанин, који г. 1455 моли владу да се смије вратити ’у град гдје се је родио’, пише ћирилицом; имућан трговац пише г. 1512 у граду свој тестамент ћирилицом, а г. 1517 ћирилицом га преписује латински канцелар. А од оних дубровачких трговаца што су у XV. вијеку и у првој половини XVI. писали влади само ћирилска писма и примали од ње опет само ћирилске одговоре, многи су били, а можда и већина, грађани, јер је трговина увијек више у рукама грађана него сељака, зато је врло вјероватно да нова латиничка књижевност није тако брзо ни у граду угушила употребу ћирилице“.⁵²

3.4. И ћирилски *Молићвеник* (који Решетар назива *Српски молићвеник*) уклапа се у већ помињане рукописе.⁵³ Свједочи и о животу и употреби ћирилице и штокавштине у Дубровнику. За њега Решетар налази да га је преписивало више писара (Решетар разликује „бар 7 таквих дијелова“), и сви су ти разни дијелови „у разно доба од разних Дубровчана с далматинске матице окретани на Дубровачки говор и преписивани“.⁵⁴ Самим тим *Молићвеник* нам „каже колико је морало бити у дубровачкој околици, а можда и у граду, људи који су преписивали и читали овакве побожне ћирилске а католичке књиге“.⁵⁵ Свим писарима заједнички је штокавско-јекавски говор дубровачки, без обзира на чакавизме који су пренијети из чакавске матице.

3.5. Непобитан показатељ говора града Дубровника јесу и латинички споменици. Ако се, како каже Решетар, за три ћирилске књиге (*Зборник*, *Лекционар* и *Молићвеник*) може и са разлогом мислити „да су биле намијењене околици а не баш граду“, то се за латиничке споменике („што су их недавно издали проф. Фанцев и др. Ђанели“) не може мислити да су били намијењени околици, јер се у „околици дубровачкој латиница није употребљавала у оно вријеме кад су ови споменици постали, то јест прије средине XVI. вијека“.⁵⁶ Језик ових споменика поклапа се са језиком ћириличких

споменика: уколико су преписани са чакавске матице одликује их прилагођавање дубровачком штокавско-јекавском говору, уколико представљају преводе са латинског у њима је заступљен штокавско-јекавски говор. Као ни у ћирилским споменицима, ни у њима нема „пјесничких чакавизама“.⁵⁷

3.6. На основу анализираних споменичке грађе, Решетар закључује да су „пјеснички чакавизми“ били „сасвим необични Дубровчанима што су у доба првих пјесника прозом писали оригиналне ствари, док су их пјесници лако употребљавали, и то је тако чврст закон да нема ни једног пјесника до средине XVI. вијека, па чак ни Гундулића, који не би имао, сад више а сад мање, тих пјесничких чакавизама, као што обрнуто нема ни једног оригиналног прозног саставка, који би их и у најмањој мјери имао [...] – та се разлика не може друкчије тумачити него тако да су само једни писали како су говорили а да други нијесу, а тада мислим да се ни часом не може бити у двоумици претставља ли поезија или проза прави дубровачки говор друге половине XV. вијека и прве половине XVI.“⁵⁸

3.7. Икавске облике и њихову употребу, Решетар такође ставља у шири контекст и сагледава у складу са другим језичким тенденцијама у дубровачким споменицима. Икавизми се код пјесника јављају као дио „пјесничких чакавизама“, дио су пјесничког језика, настали као подражавање чакавским пјесницима. У неким се споменицима и код неких пјесника могу јавити у толиком броју да мијењају укупан вид једног уистину јекавског дијалекта. У такав пјеснички чакавизам, према Решетару, спада „претежни икавизам Ш. Менчетића а готово чисти икавизам Џ. Држића“, који не налази ослонаца у прози старијега њиховога времена.⁵⁹ У прерадама чакавских текстова такође има „подоста“ необичних икавизама, у неким споменицима мање, у неким више.⁶⁰ Проза се, што се тиче (не)употребе „необичних икавизама“, не слаже са поезијом. Са државном канцеларијом и већином приватних

⁵¹ *Истио*.

⁵² *Истио*, 19–20.

⁵³ Два дубровачка језична *споменика* из XVI. вијека, приредили М. Решетар и Ђ. Ђанели, Посебна издања СКА СХХП, Филозофски и филолошки списи 32, Београд 1938.

⁵⁴ *Истио*, 22.

⁵⁵ *Истио*.

⁵⁶ *Истио*, 23.

⁵⁷ *Истио*, 24.

⁵⁸ *Истио*, 25.

⁵⁹ *Истио*, 26.

⁶⁰ *Истио*, 28.

списа слажу се оригинални књижевни дјелови књижевних дјела који су у Дубровнику директно преведени на дубровачки говор (*P³ Рањина лекционара*, дио *З¹⁵ Зборника* и рубрике ћирилског *Дубровачког лекционара*). У њима или нема или има врло мало необичних икавизама: „нема их никако у *P¹³*, у ћирилском су Лекционару само 3 према неколико стотина јекавских, а у много опсежнијем дијелу *Зборника* нема их више од 5–6“.⁶¹ Према томе „латинаш и властелин Рањина н е м а необичних икавизама, а ћирилски, прост човјек, ваљда из околице а не из града, и м а и х! А да је Рањина био збиља чист јекавац потврђује се тиме што он, преписујући дио *P²* из Бернардина, 15 пута мјесто Бернардинове ријечи узимље другу у којој је вокал *љ*, па је слободно могао узети јекавски облик 'околице' или 'икавски градскога говора', па свих 15 пута узимље јекавски“.⁶² Из овога се, сасвим јасно, може закључити да се у Дубровнику и околини говорило јекавски.

У прилог јекавском Дубровнику иду и дјелови споменика који представљају прераде чакавских текстова. Директних преписа са чакавске матице, како налази Решетар, има само два – дио *Рањина Лекционара (P²)* и ћирилски *Дубровачки Лекционар*. У њима се, у поређењу са чакавском матицом, умјесто икавских облика врло често јављају јекавски, „а обрнуто није могло да буде, јер у Бернардина јекавских облика уопће нема“. Али, ако нема јекавских, код Бернардина, има екавских облика, као *седеџи*, *веран* итд. Оно што је „за изговор преписивача врло карактеристично јесте што они те Бернардинове екавизме редовно окрећу на јекавски изговор а н и к а д а на икавски“.⁶³ И то вјерно свједочи да се у Дубровнику није говорило икавски.

3.8. Решетар, прегледно и сажето, представљајући резултате свог богатог и прегалачког рада, закључује да све што је писано прозом у вријеме првих пјесника у Дубровнику писано је без пјесничких чакавизама и понајвише јекавски: „тако пишу сви државни канцелари, нарочито Менчетићев вршњак дубровачки грађанин Паскоје Примојевић и његови синови; тако пишу и приватни списи, а нарочито ћирилски тестамент од г. 1512 и латинички од г. 1524; тако Рањина у оригиналном дијелу свог *Лекционара* а тако и оригинални дио ћириличног *Лекционара* и *Зборника* од г. 1520“.⁶⁴ У споменицима и дјеловима споменика који представљају дубровачке прераде, чакавске особине и „необични икавски облици“ редовно се замјењују штокавским и јекавским, а у преписима с Бернардина умећу се само нови јекавски облици. Никша Рањина је, према Решетару, најсигурнији свједок да су око

1500. године Дубровчани, а нарочито властела, говорили штокавски и јекавски.⁶⁵

Према свему наведеном, прозна дјела показују да се у Дубровнику говорило штокавско-јекавски, односно да је најстарији дубровачки говор био штокавски (херцеговачки) и јекавски. Штокавски и јекавски су писани прозни дјелови који представљају преводе на дубровачки говор, потом дјелови преписани са три дубровачке прераде, а о штокавском јекавском говору свједоче и дјелови који су преписани са чакавске матице у којима се редовно чакавски и икавски облици мијењају у штокавске и јекавске уз задржавање (преписивањем) и чакавских икавских особина. Међутим, ни у једном прозном тексту нема „пјесничких чакавизама“, дакле, „пјеснички чакавизми“ (*ча*, *зач*, *ва*, *-л*, *ма*, *џва*) представљају (уз одређен и ограничен број примјера, који се понављају) манир, ушли су у пјеснички језик као имитација чакавских пјесника, а, изван њих, и језик пјесника је штокавски јекавски. У прозним дјелима, прије свега оним која су преписана са већ постојеће дубровачке прераде, нема „пјесничких чакавизама“, али има одређен број „устаљених чакавизама“ (различитих од „пјесничких чакавизама“), настали под утицајем црквеног језика (суфикс *-џ* у презенту, перфективни презент у футурском значењу, – то двоје се било „увријезило у читању библијских текстова у цркви“).⁶⁶

Након што је дао преглед најранијих споменика и, преко њих, језика Дубровника, Решетар закључује да за в р и ј е м е п о с л и ј е М а р и н а Д р ж и ћ а не треба више доказивати да се у Дубровнику говорило штокавски и јекавски. То, према Решетару, „сасвим јасно доказују оба прозаиста из друге половине XVI. вијека, Базил Градић и Арканђео Гучетић“, тако да, „колико ја знам“, каже Решетар, „нема ни једног нашега ни страног филолога који би мислио да се је у то доба у Дубровнику говорило како су старији пјесници писали све до Гундулића а не онако како ти прозаисти што нијесу издавали претенциозна књижевна дјела за образованије људе него скромне побожне књиге за простији народ“.⁶⁷

3.9. Решетар се осврће и на три књижице које су штампане крајем XVI вијека (два *Крићанска наука* и један *Начин како се има љоворити миса*). То су преводи од разних

⁶¹ *Исџо*.

⁶² *Исџо*.

⁶³ *Исџо*, 29–30.

⁶⁴ *Исџо*, 30.

⁶⁵ *Исџо*, 30–31.

⁶⁶ *Исџо*, 21.

⁶⁷ *Исџо*, 33.

Дубровчана, без икаквих књижевних претензија, једна је штампана ћирилицом („по свој прилици више за околицу неголи за сами град“), а друге двије латиницом. Међутим, „међу том једном ћириличком ’сеоском’ књижицом и објема латиничким ’градским’ нема битних разлика у језику“⁶⁸ писане су „чисто штокавски и чисто јекавски, јер то доказује да, барем крајем ХVI. вијека, није било битних разлика међу говором ближе околице и говором града, па се стога може с разлогом мислити да је тако било откада се је Дубровник пославенио, јер су Славени и српскохрватски језик у њ долазили без икакве сумње редовно и понајвише из његове ближе околице“⁶⁹ За *Начин* и за ћирилски *Наук* у натпису се каже да су преведени „у језик дубровачки“⁷⁰ а за *Наук* се види да је преведен од Дубровчана за Дубровчане. Тиме је Решетар употпунио доказе, и, узимајући у обзир споменике различитог типа, показао какав је био најстарији словенски дубровачки говор: био је штокавски јекавски, како до XVI вијека, тако и потом.

4. Свој однос према језику Дубровника (за који је већ доказао да је од самих почетака словенске писмености и језика у Дубровнику – штокавски херцеговачки и јекавски) и његовом писму, Решетар је сажео у кратком закључку на самом крају (у посљедњем пасусу) приступне *Академске бесједи* од 7. марта 1940. године (за редовног члана примљен је на скупу Српске краљевске академије 16. фебруара 1940. године). Како он није био присутан, *Академску бесједу* је представио Белић, који каже да је као „најближи по научном раду“ замољен да прикаже „њену главну садржину“ и да прочита „из ње неколико одломака“⁷¹ Белић на почетку представљања Решетареве *Академске бесједи*, парафразира (приближно оригиналу) ово важно Решетарово становиште: „Он (тј. Решетар, Ј. С.) прати дубровачки језик од почетка XIII века све до данашњег дана и налази да је разговорни језик дубровачки одувек био херцеговачки. То је – народни српски дијалекат, ако ко дели српски језик од хрватског, или дијалекат српскохрватски за свакога коме су Срби и Хрвати један народ под два имена“⁷²

У рукопису који је Решетар предао као своју академску бесједу под називом: *Најстарији дубровачки говор, од Милана Решетара*, Решетар своју бесједу сублимира у посљедњем пасусу који гласи: „Из те објективне констатације (тј. да се у Дубровнику никад није говорило чакавски, Ј. С.) ја сада не изводим никаквих даљих закључака,

јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати два народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику увијек био српски (истицање наше)“⁷³ (прилог бр. 1). Међутим, када је након рата, 1952. године објављена у Гласу Српске академије наука, академска бесједа под називом: *Најстарији дубровачки говор*, овај завршни дио једноставно је изостављен (прилог бр. 2).⁷⁴

На полеђини (неисписаној, чистој) посљедњег листа рукописа приступне бесједе дописана је на самом дну стране (зеленим мастилом, прекрижено обичном оловком), другачијим рукописом од Решетаровог, Белићевим, донекле модификована ова завршна Решетарова констатација, и гласи: „Ја не идем даље од тога научног резултата, а нећу никако да улазим у, на жалост, обновљени спор о српству и хрватству Дубровника, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ми је зато Дубровник српски и хрватски. Али ко дијели српско од хрватског мора признати да је Дубровник по језику увијек био српски“ (Касније дописано: „Ово је написао др. Александар Белић, али ни његов ни Решетаров закључак не налазе се у отштампаном тексту ове расправе. Б. Ковачевић“) (прилог бр. 3).

⁶⁸ *Истио*.

⁶⁹ *Истио*, 34.

⁷⁰ *Истио*.

⁷¹ *Годишњак СКА L за 1940 (1941)*, 187–193.

⁷² *Истио*, 188.

⁷³ Решетаров рукопис, Архив САНУ, бр. 14456, 52. – Испред овог цитата у рукопису налазимо реченицу, која је потом прецртана, али се може лако прочитати: „Ја сада с том тврдњом (тј. да се у Дубровнику никада није говорило чакавски, Ј. С.) не спајам никакве друге тенденције јер ми је сада и Београд исто тако хрватски град као што је и Загреб српски, али за оне што дијеле српско од хрватског ја ћу увијек тврдити да је Дубровник био и по језику увијек српски (истицање наше)“ (*Истио*).

⁷⁴ По свједочењу Петра Колендића Александар Белић је, највјероватније зазирући од политичких посљедица, одстранио свршетак Решетарове бесједе из издања у Гласу САН 1951. године. Решетаров рукопис је, потом, отуђен из Академијиног архива и у Дубровнику га је, пуком случајношћу, купио Бранислав Недељковић. Посредовањем Мирослава Пантића рукопис је враћен Академији. Послије двадесет година изворни текст свршетка је први пут објављен: Мирослав Пантић, *Присјућина академијска беседа Милана Решетара о најстаријем дубровачком говору и њен (необјављени) завршетак*, Живот и дело академика Павла Ивића. Зборник радова са трећег међународног научног скупа Живот и дело академика Павла Ивића, Суботица – Нови Сад – Београд 2004, 21–33.

Ja to poslednje odlučno odbijam, jer da ~~to~~ ~~ne~~ ~~vjerujemo~~, treba ~~prekrojiti~~
 tu historiju koja ništa ~~ne~~ ~~zna~~ da su se ~~trgovci~~, pomorci ili ribari u gustim
 hrpama doseljavali u Dubrovnik, na zato još uvijek ~~tvrdim~~, kao što sam ~~tvrdio~~ pred
 50 godina, da se u Dubrovniku ~~ni~~ ~~je~~ ~~nikada~~ ~~govorilo~~, ~~ni~~ ~~u~~ ~~njemu~~ ~~cijelom~~ ~~ni~~ ~~u~~
 jednom ~~njegovu~~ ~~diјelu~~, ~~da~~ ~~se~~ ~~u~~ ~~dalmatinskim~~ ~~čakavsko-~~ ~~injavskim~~ ~~govorom~~ ~~nego~~ ~~u~~ ~~vijek~~ ~~sa-~~
~~mo~~ ~~hercegovačkim~~ ~~штокарско-~~ ~~јекавским~~. ~~U~~ ~~to~~ ~~je~~ ~~objektivno~~ ~~konstatacija~~ ~~da~~ ~~se~~
 ne ~~izvodi~~ ~~nikakvih~~ ~~daljih~~ ~~zaključaka~~, jer su ~~međi~~ ~~Črnci~~ ~~i~~ ~~Hrvatima~~ ~~jedan~~ ~~narod~~ ~~koji~~
~~ima~~ ~~isto~~ ~~ime~~, ~~pa~~ ~~je~~ ~~zato~~ ~~ne~~ ~~ka~~ ~~ni~~ ~~nikako~~ ~~reći~~ ~~da~~ ~~se~~ ~~u~~ ~~Dubrovniku~~ ~~ni~~ ~~je~~ ~~govorilo~~ ~~hrva-~~ ~~tski~~ ~~ni~~
 ni ~~srpski~~, ali ~~imaju~~ ~~u~~ ~~Črnci~~ ~~i~~ ~~Hrvatima~~ ~~два~~ ~~naroda~~, ~~pa~~ ~~je~~ ~~morati~~ ~~priznati~~ ~~da~~
 je ~~Dubrovnik~~ ~~na~~ ~~jeziku~~ ~~bio~~ ~~u~~ ~~vijek~~ ~~srpski~~.

Прилог бр. 1

Ja to poslednje odlučno odbijam, jer da to vjerujemo, treba
 прекројити дубровачку историју која ништа не зна да су се
 трговци, поморци или рибари у густим хрпама досељавали у
 Дубровник, па зато још увијек тврдим, као што сам тврдио пред
 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему
 цијелом ни у једном његову дијелу, далматинским чакавско-
 инјавским говором него увијек само херцеговачким штокарско-
 јекавским.

Milan Rešetar

Прилог бр. 2

Ja ne idem dalje od toga naučnog rezultata,
 da ~~ne~~ ~~ka~~ ~~ni~~ ~~nikako~~ ~~da~~ ~~izvodi~~ ~~u~~ ~~to~~ ~~čemu~~, ~~osnovani~~
 su ~~na~~ ~~opretnosti~~ ~~ili~~ ~~hrvačkomu~~ ~~Dubrovniku~~, ~~pa~~ ~~je~~ ~~međi~~
 Črnci ~~i~~ ~~Hrvatima~~ ~~jedan~~ ~~narod~~ ~~koji~~ ~~ima~~ ~~isto~~ ~~ime~~, ~~pa~~ ~~je~~ ~~zato~~
~~Dubrovnik~~ ~~ni~~ ~~je~~ ~~govorilo~~ ~~srpski~~ ~~ni~~ ~~hrvački~~. ~~Ali~~ ~~ko~~ ~~gledam~~ ~~opet~~ ~~od~~
~~hrvačkomu~~ ~~ne~~ ~~može~~ ~~priznati~~ ~~da~~ ~~je~~ ~~Dubrovnik~~ ~~na~~ ~~jeziku~~
~~bio~~ ~~u~~ ~~vijek~~ ~~srpski~~.

Ovo je napisao dr. Aleksandar Bolint, ali ni
 njegov ni Rešetarov izvornik ne nalazi se u
 ovačkom tekstu ova rasprava. B. Kovarič

Прилог бр. 3